บทความวิชาการ

อิทธิบาท 4: พลังฐานรากสู่การมีส่วนร่วมการท่องเที่ยวโดยชุมชน

IDDHIPADA IV: FOUNDATIONAL POWER FOR COMMUNITY-BASED TOURISM PARTICIPATION

ถาวร โคตรชัย[1*]

Thaworn Kotchai[1*]

*Corresponding Author E-mail: thavorn.kot@mcu.ac.th

Received April 29, 2026; Revised August 4, 2026; Accepted August 14, 2026

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มุ่งศึกษาการประยุกต์ใช้หลักอิทธิบาท 4 ในการสร้างการมีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน เพื่อให้เกิดความยั่งยืน เสริมสร้างรายได้ และอนุรักษ์วิถีชีวิตผ่านการพัฒนาคนและการบริหารจัดการให้เกิดความสมดุลเชิงเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ซึ่งจะนำไปสู่การท่องเที่ยวที่สร้างสมดุลจากรากฐานภายในชุมชน โดยมุ่งเน้นการมีส่วนร่วมการท่องเที่ยวโดยชุมชนซึ่งเป็นเจ้าของในการบริหารจัดการท่องเที่ยว ประกอบด้วย ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา การศึกษาใช้วิธีการวิเคราะห์เอกสารจากแนวคิดต่าง ๆ เกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยวในชุมชนและสภาพปัญหาของการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน โดยการสังเคราะห์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในการประยุกต์ใช้ในการทำงานร่วมกัน เพื่อเปลี่ยนรูปแบบการทำงานที่ต่างคนต่างทำมาเป็นการขับเคลื่อนด้วยพลังภายในของชุมชน สามารถนำไปสู่การท่องเที่ยวที่เท่าทันความเปลี่ยนแปลง และยังคงเอกลักษณ์ของชุมชนไว้ ก่อให้การท่องเที่ยวที่มีความเติบโตอย่างมีทิศทางคือ ฉันทะ ความพอใจ ใจรัก ด้วยการสร้างความภูมิใจในอัตลักษณ์และวิถีชีวิต ให้คนในชุมชนมีความสุขและเต็มใจที่จะส่งมอบประสบการณ์ที่ดีแก่ผู้มาเยือน วิริยะ ความพากเพียร มุ่งมั่นพัฒนาการบริหารจัดการ แม้ต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว เพื่อรักษามาตรฐานและความเป็นธรรมในชุมชน จิตตะ ความเอาใจใส่ รับผิดชอบต่อหน้าที่และการร่วมกันดูแลสิ่งแวดล้อมอย่างใกล้ชิด เพื่อให้แหล่งท่องเที่ยวคงความสมบูรณ์ส่งต่อถึงคนรุ่นหลัง และวิมังสา การใช้ปัญญา การรู้จักคิด วิเคราะห์ และวางแผน

[1] วิทยาลัยสงฆ์จันทบุรี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

[1] Chanthaburi Buddhist College, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

อย่างเป็นระบบ เพื่อแก้ไขจุดอ่อนและสร้างนวัตกรรมทางการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนและเท่าทันต่อความเปลี่ยนแปลง

คำสำคัญ: อิทธิบาท 4; การมีส่วนร่วม; การท่องเที่ยวโดยชุมชน

Abstract

This academic article aimed to study the application of Iddhipada 4 in creating participatory community-based tourism management. The objective was to achieve sustainability, enhance income, and preserve local lifestyles through human development and management practices that achieved economic, social, and environmental balance leading to balanced tourism from within the community, emphasizing community ownership in tourism management. The principles encompassed Chanda, Viriya, Citta, and Vimamsa. The study used document analysis of various concepts regarding community tourism management and the challenges of participation across all sectors. It synthesized Buddhist principles for collaborative work, transforming individualistic approaches into a system driven by the internal power of the community. This resulted in tourism that was adaptable to change, preserves community identity, and fosters directed growth. Chanda, satisfaction/love, involved cultivating pride in community identity and lifestyle, ensuring happiness and willingness to provide positive experiences to visitors. Viriya, diligence, involved striving to improve management practices even in the face of changes in the tourism industry to maintain standards and fairness within the community, and Citta, attentiveness, involved taking responsibility for duties and closely participating in environmental care. To preserve tourist attractions for future generations, and to foster wisdom the ability to think, analyze, and plan systematically is essential to address weaknesses and create sustainable and adaptable tourism innovations.

Keywords: Iddhipada 4; Participation; Community-Based Tourism

บทนำ

การท่องเที่ยวโดยชุมชน (Community-Based Tourism - CBT) เป็นการท่องเที่ยวที่บริหารจัดการโดยชุมชน ซึ่งมีหลักการและแนวคิดที่ถือว่าเป็นหัวใจสำคัญคือชุมชนเป็นเจ้าของการบริหารจัดการ อาศัยการใช้ทุนทางวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของตนเองเป็นจุดขาย มุ่งเน้นการรักษาเอกลักษณ์และวัฒนธรรมท้องถิ่นของตนเอง ที่ผ่านมาอุตสาหกรรมท่องเที่ยวของประเทศไทยเผชิญกับความท้าทายจากการเปลี่ยนแปลงด้านเทคโนโลยีดิจิตอล แนวโน้มความต้องการของนักท่องเที่ยวที่เปลี่ยนแปลงไป (ชูวิทย์ ศิริเวชกุล, 2565) ทำให้การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) มีการเร่งผลักดันท่องเที่ยวไทยก้าวสู่จุดหมายปลายทางที่ยั่งยืน โดยการขับเคลื่อนการสร้างสรรค์บริการด้านการท่องเที่ยวที่มีคุณค่าตลอดห่วงโซ่อุปทาน เพื่อเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันให้ประเทศไทยเป็น Sustainable Tourism Destination ปัจจุบันนักท่องเที่ยวจำนวนมากต่างหันมาให้ความสำคัญกับคุณค่าของการเดินทางที่ยั่งยืนมากขึ้น การตระหนักถึงผลกระทบของการท่องเที่ยวต่อสิ่งแวดล้อมและท้องถิ่น ทำให้เกิดกระแสความต้องการที่จะเดินทางโดยไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติ ไปพร้อมกับการส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชนอย่างเป็นธรรม (เดลินิวส์ ออนไลน์, 2567)

การท่องเที่ยวโดยชุมชนจึงไม่ใช่แค่ทางเลือกแต่เป็นเครื่องมือสำคัญในการขับเคลื่อนไปสู่ความยั่งยืนที่แท้จริง มุ่งสู่การกระจายรายได้อย่างทั่วถึงและลดความเหลื่อมล้ำ ตามแนวทางของแผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ ฉบับที่ 3 ที่เน้นการสร้างคุณค่า การปรับตัว (Resilience) และการเติบโตอย่างสมดุล อย่างไรก็ตาม ท่ามกลางกระแสการท่องเที่ยวเชิงพาณิชย์ ชุมชนยังต้องเผชิญกับความท้าทายสำคัญ ปัญหาการมีส่วนร่วมในการท่องเที่ยว เช่น คนในท้องถิ่นขาดความรู้ความเข้าใจเรื่องการจัดการท่องเที่ยว การขาดผู้นำที่เข้มแข็ง และความขัดแย้งจากการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตหรือวัฒนธรรมเดิม ส่งผลให้การพัฒนาไม่ต่อเนื่องและขาดการวางแผนระยะยาว การสูญเสียอัตลักษณ์ดั้งเดิมและการเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม

จากปัญหาดังกล่าว การมีส่วนร่วมการท่องเที่ยวโดยชุมชนต้องพบกับปัญหาที่สลับซับซ้อน การแก้ไขปัญหาในสถานการณ์ปัจจุบัน จึงมีความจำเป็นต้องใช้ศาสตร์ต่าง ๆ เข้ามาบูรณาการ โดยประยุกต์ใช้แนวคิดและทฤษฎีที่หลากหลาย การปรับกระบวนทัศน์ด้วยอิทธิบาท 4 ให้เป็นรากฐานแห่งความสำเร็จเพื่อให้การมีส่วนร่วมเกิดขึ้นจาก “หัวใจ” และนำไปสู่ความยั่งยืนอย่างเป็นรูปธรรม ชุมชนจำเป็นต้องนำหลักธรรมอิทธิบาท 4 มาเป็นพลังขับเคลื่อน ฐานรากคือ ฉันทะ (ใจรัก) ด้วยการสร้างความภูมิใจในอัตลักษณ์และวิถีชีวิต เพื่อให้คนในชุมชน

มีความสุขและเต็มใจที่จะส่งมอบประสบการณ์ที่ดีแก่ผู้มาเยือน วิริยะ (ความพากเพียร) มีความมุ่งมั่นพัฒนาการบริหารจัดการ แม้ต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว เพื่อรักษามาตรฐานและความเป็นธรรมในชุมชน จิตตะ (ความเอาใจใส่) มีความรับผิดชอบต่อหน้าที่และการร่วมดูแลสิ่งแวดล้อมอย่างใกล้ชิด เพื่อให้แหล่งท่องเที่ยวคงความสมบูรณ์ส่งต่อถึงคนรุ่นหลัง และวิมังสา (การใช้ปัญญา) การรู้จักคิด วิเคราะห์ และวางแผนอย่างเป็นระบบ เพื่อแก้ไขจุดอ่อนและสร้างนวัตกรรมทางการท่องเที่ยวที่เท่าทันต่อโลก

ดังนั้นการมีส่วนร่วมในชุมชน จึงควรมีการปรับกระบวนทัศน์จากใจของคนในชุมชนโดยนำหลักอิทธิบาท 4 มาเป็นพลังฐานรากสู่การสร้างการมีส่วนร่วมการท่องเที่ยวจะทำให้ชุมชนเกิดความยั่งยืนได้ เพราะเป็นหลักธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จ เป็นหัวใจสำคัญที่จะช่วยให้เกิดการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง เมื่อหัวใจของการมีส่วนร่วมถูกหลอมรวมเข้ากับหลักอิทธิบาท 4 การท่องเที่ยวโดยชุมชนจะไม่ได้เป็นเพียงแค่กิจกรรมทางเศรษฐกิจ แต่จะเป็นระบบนิเวศแห่งความสุขที่สร้างรายได้ ควบคู่ไปกับการรักษารากเหง้าและสิ่งแวดล้อมอย่างมั่นคงและยั่งยืน

หลักอิทธิบาท 4

อิทธิบาท 4 พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงตรัสไว้ในอิทธิปาทวิภังค์ อภิธรรมภาชนีย์ ว่า อิทธิบาท 4 คือ ฉันทิทธิบาท (ธรรมที่เป็นเหตุให้ประสบความสำเร็จคือ ฉันทะ) วิริยิทธิบาท (ธรรมที่เป็นเหตุให้ประสบความสำเร็จคือ วิริยะ) จิตติทธิบาท (ธรรมที่เป็นเหตุให้ประสบความสำเร็จคือ จิตตะ) วิมังสิทธิบาท (ธรรมที่เป็นเหตุให้ประสบความสำเร็จคือ วิมังสา) (อภิ.วิ. 35/457/335) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

อิทธิบาท คือ คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จตามเป้าหมาย (The Path to Success) ซึ่งประกอบด้วยหัวใจสำคัญ 4 ประการที่ต้องปฏิบัติอย่างต่อเนื่องเป็นองค์รวม กล่าวคือ ฉันทะ (Passion & Purpose) รักในสิ่งที่ทำ คือความพอใจและใฝ่ใจในอาชีพที่สุจริต มุ่งสร้างประโยชน์โดยไม่เบียดเบียนใคร ฉันทะคืออาวุธสำคัญที่ช่วยขจัดความเบื่อหน่าย ทำให้เราสนุกกับงานและมองเห็นคุณค่าในสิ่งที่ทำอยู่เสมอ วิริยะ (Effort & Resilience) ขยันตั้งมั่น คือความเพียรพยายาม ความกล้าที่จะเผชิญหน้ากับอุปสรรค เป็นพลังขับเคลื่อนให้เราลงมือทำอย่างเต็มกำลังความสามารถโดยไม่ท้อถอย จนกว่าจะบรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้ จิตตะ (Focus & Mindfulness) เอาใจใส่รับผิดชอบ คือความจดจ่อ ไม่ทอดทิ้งธุระ หมั่นตรวจตราและดูแลงานในหน้าที่อย่างสม่ำเสมอ เพื่อค้นหาข้อบกพร่องและนำมาปรับปรุงพัฒนาทักษะอยู่ตลอดเวลา และ วิมังสา

(Wisdom & Optimization) ใช้ปัญญาไตร่ตรองคือการทำงานอย่างมีกลยุทธ์ รู้จักวิเคราะห์เหตุและผล เข้าใจขอบเขตและผลกระทบของงาน รวมถึงการใช้ความรู้เพื่อวางแผนและหาวิธีการทำงานให้ได้ผลลัพธ์ที่ดีที่สุด (Work Smart) ซึ่ง ตามนัยแห่งทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค อิทธิบาท 4 มีความหมายว่า ฉันทะ (ความพอใจ) เรียกว่า “ฉันทสมาธิ” ความตั้งมั่นที่มีความพอใจเป็นประธานคือการมีใจรักในงานหรือเป้าหมายนั้นอย่างแรงกล้า จนเกิดเป็นความจดจ่อสม่ำเสมอ ไม่ใช่เพียงความอยากชั่วครั้งชั่วคราว, วิริยะ (ความเพียร ความบากบั่น ความพยายามที่ไม่ย่อท้อ) เรียกว่า “วิริยสมาธิ”คือการระดมสรรพกำลังเข้าใส่เป้าหมายอย่างต่อเนื่อง มีลักษณะของความ “เข้มแข็ง”และความ “ประคองไว้” ไม่ให้ความท้อถอยเข้าครอบงำ, จิตตะ (ความคิดความเอาใจใส่ ความไม่ทอดทิ้ง) เรียกว่า “จิตตสมาธิ” หมายถึงการใช้ใจเป็นใหญ่ในการรับผิดชอบงานนั้น ๆ ไม่ปล่อยให้ใจวอกแวกไปทางอื่น เป็นการอุทิศตัวให้กับสิ่งที่ทำอย่างเต็มที่ และวิมังสา (การพิจารณา การไตร่ตรอง) ที่เรียกว่า “วิมังสาสมาธิ” คือการใช้ปัญญาเป็นเครื่องมือในการสอดส่อง ตรวจตรา และวางแผนอย่างเป็นระบบ เพื่อหาทางแก้ไขปัญหาและพัฒนาให้ดียิ่งขึ้นไป (ที.ปา. 11/306/120) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

ดังนั้นอิทธิบาท 4 ตามที่กล่าวมานี้จึงไม่ใช่แค่หลักทำงานทั่วไป แต่เป็น “สมาธิวิถี” ที่เปลี่ยนความชอบ (ฉันทะ) ความมุ่งมั่น (วิริยะ) ความคิด (จิตตะ) และความรู้ (วิมังสา) ให้กลายเป็นพลังอำนาจที่นำไปสู่ความสำเร็จที่ยั่งยืน อาจกล่าวได้ว่าอิทธิบาท 4 เป็นการเริ่มจากฐานรากภายในจิตใจ นำไปสู่การปฏิบัติที่มั่นคงต่อเนื่องเปรียบเสมือนลูกโซ่ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญในบริหารจัดการตนเองได้อย่างเข้มแข็ง และสร้างความมั่งคั่งที่ควบคู่ไปกับความมั่นคงทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม

แนวคิดการมีส่วนร่วมการจัดการท่องเที่ยวชุมชน

การมีส่วนร่วมเพื่อการพัฒนาชุมชน การมีส่วนร่วม (Participation) คือหัวใจสำคัญของกระบวนการพัฒนาที่มุ่งเน้นการคืนอำนาจให้กับภาคประชาชน โดยสามารถจำแนกมิติสำคัญตามทัศนะของนักวิชาการและองค์กรระดับสากล ดังนี้

การมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการกำหนดชะตาชีวิตตนเอง คือการที่ประชาชนเข้ามามีบทบาทโดยตรงในการพัฒนา ตั้งแต่การร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ และลงมือแก้ไขปัญหาของตนเองอย่างเป็นระบบ (William Erwin, 1976) การขับเคลื่อนเชิงรุกด้วยความเต็มใจ ในระดับสากลการมีส่วนร่วมถูกมองว่าเป็น “พลังเชิงรุก” (Active Engagement) ของประชาชนในการร่วม

กำหนดเป้าหมายทางสังคม วางแผนจัดสรรทรัพยากรเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ และพร้อมใจกันขับเคลื่อนโครงการต่าง ๆ ให้สำเร็จด้วยความสมัครใจ (United Nations, 1981) นอกจากนี้การมีส่วนร่วม เป็นการกระจายอำนาจสู่ฐานราก การมีส่วนร่วมถือเป็นรากฐานของการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพ ช่วยขยายขอบเขตการทำงานจากโครงสร้างส่วนบนลงสู่ระดับปฏิบัติการในฐานรากขององค์กรหรือชุมชน ทำให้เกิดการเชื่อมโยงการทำงานในทุกมิติ (Putti, 1987) และการมีส่วนร่วมนั้นถือเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนา (สุนันทา จันทวารา, 2545)

ดังนั้นการมีส่วนร่วมจึงเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนทุกภาคส่วนเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การดำเนินกิจกรรม การติดตามตรวจสอบ และการประเมินผล เพื่อนำผลที่ได้มาพัฒนางานหรือใช้ความคิดสร้างสรรค์ และความเชี่ยวชาญของแต่ละคนในการปรับปรุงแก้ปัญหาและพัฒนางานให้ดีขึ้น จากแนวคิดข้างต้น การมีส่วนร่วมจึงไม่ใช่เพียงการมาปรากฏตัว แต่คือ “กระบวนการเสริมสร้างอำนาจ (Empowerment)” ที่อนุญาตให้คนในชุมชนเป็นผู้กุมบังเหียนการพัฒนา ตั้งแต่ต้นน้ำ (การคิด) กลางน้ำ (การปฏิบัติ) ไปจนถึงปลายน้ำ (การรับผลประโยชน์) เพื่อให้เกิดผลลัพธ์ที่ตอบโจทย์ความต้องการของพื้นที่อย่างแท้จริง

กระบวนการมีส่วนร่วม

ขั้นตอนหลักของกระบวนการมีส่วนร่วม กระบวนการมีส่วนร่วมที่มีประสิทธิภาพต้องครอบคลุมตั้งแต่ต้นน้ำจนถึงปลายน้ำ แบ่งออกเป็น 4 ระยะสำคัญ ดังนี้

ขั้นที่ 1 การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making) ถือเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญที่สุด โดยคนในชุมชนต้องมีบทบาทในการระบุปัญหาและจัดลำดับความสำคัญ มีการร่วมกันพิจารณาว่าเรื่องใดคือความต้องการที่แท้จริงกำหนดนโยบายและแนวทาง เพื่อเลือกวิธีปฏิบัติที่เหมาะสมกับบริบทของพื้นที่ดำเนินการต่อเนื่อง และการตัดสินใจต้องเกิดขึ้นในทุกระยะ

ขั้นที่ 2 การมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน (Implementation) คือการลงมือทำให้แผนงานเกิดผลเป็นรูปธรรม ผ่านความร่วมมือในด้านต่าง ๆ เช่น การสมทบทรัพยากร ทั้งในรูปของงบประมาณ แรงงาน หรือวัสดุอุปกรณ์ท้องถิ่น การบริหารจัดการ การร่วมเป็นคณะทำงาน การประสานงาน และการขอรับความช่วยเหลือจากเครือข่ายภายนอก

ขั้นที่ 3 การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ (Benefits) เป็นการพิจารณาถึงผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการพัฒนา ทั้งในมิติปริมาณและคุณภาพ เช่น รายได้ที่เพิ่มขึ้น หรือสภาพแวดล้อมที่ดีขึ้น มีความเป็นธรรมในการกระจายผลประโยชน์ มุ่งเน้นให้คนทุกกลุ่มได้รับผลอย่างทั่วถึงการวิเคราะห์ผลกระทบ มีความตระหนักถึงทั้งผลบวกและผลลบที่อาจเกิดขึ้น

ขั้นที่ 4 การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation) คือ การร่วมตรวจสอบและสะท้อนผลการดำเนินงาน โดยมุ่งเน้นที่การสะท้อนมุมมองและความพึงพอใจ รวบรวมความคิดเห็น (Views) และความคาดหวัง (Expectations) ของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียการนำข้อมูลไปปรับเปลี่ยนพฤติกรรมคือใช้ผลการประเมินมาเป็นบทเรียนในการพัฒนาคนและพัฒนากระบวนการในรอบถัดไปให้ดียิ่งขึ้น (Cohen John M. & Uphoff, Norman T, 1980).

สรุปได้ว่ากระบวนการทั้ง 4 ขั้นตอนนี้มีความสัมพันธ์กันแบบวงจร (Cycle) หากชุมชนสามารถมีส่วนร่วมครบทุกขั้นตอน จะนำไปสู่การพัฒนาที่เข้มแข็งและยั่งยืน เพราะสมาชิกจะรู้สึกถึงความ “เป็นเจ้าของ” (Ownership) ในทุกมิติของการพัฒนา

ระดับและประเภทการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมของชุมชน แบ่งเป็น 3 ระดับ ดังนี้

ระดับ 1 แบบชายขอบ (Marginal Participation) เกิดจากความไม่เท่าเทียมทางอำนาจหรือทรัพยากร ฝ่ายหนึ่งรู้สึกด้อยกว่าทำให้การมีส่วนร่วมไม่เต็มที่

ระดับ 2 แบบบางส่วน (Partial Participation) รัฐกำหนดนโยบายจากบนลงล่าง ประชาชนมีโอกาสแค่แสดงความคิดเห็นในบางเรื่องที่กำหนดไว้ ไม่ได้ร่วมกำหนดทิศทางหลัก

ระดับ 3 แบบสมบูรณ์ (Full Participation) ประชาชนมีส่วนร่วมเท่าเทียมกันทุกฝ่ายในทุกขั้นตอนของการพัฒนา เป็นการมีส่วนร่วมที่แท้จริง ส่งผลให้กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนมีประสิทธิภาพสูงสุด (เฉลียว บุรีภักดี และคณะ, 2545)

นอกจากนี้การมีส่วนร่วมยังสามารถจำแนกออกเป็น 2 ประเภท คือ 1) การมีส่วนร่วมโดยตรงหมายถึงการมีส่วนร่วมเป็นทางการ มีลักษณะเป็นการเข้าร่วมในกระบวนการตัดสินใจและแก้ไขปัญหาโดยตรง รูปแบบการมีส่วนร่วมมักอยู่ในรูปของคณะกรรมการ ที่ปรึกษา หรือผู้เชี่ยวชาญและมีการแต่งตั้งเป็นลายลักษณ์อักษร เช่น คำสั่งแต่งตั้งหรือบันทึกการประชุมเพื่อให้ผลงานเป็นที่ยอมรับและมีประสิทธิภาพ 2) การมีส่วนร่วมโดยอ้อมคือการมีส่วนร่วมที่ไม่เป็นทางการ มีลักษณะของการมีส่วนร่วมที่ไม่ได้ร่วมตัดสินใจ แต่เน้นการสนับสนุนให้งานบรรลุเป้าหมาย มีรูปแบบในการสนับสนุนทรัพยากรต่าง ๆ เช่น บริจาคเงิน ทรัพย์สิน วัสดุอุปกรณ์หรือสละแรงงานกาย เป็นความร่วมมือด้วยความเต็มใจโดยไม่ได้ผ่านกระบวนการบริหารจัดการหลัก (เมตต์ เมตต์การุณ์จิต, 2553)

ลักษณะการมีส่วนร่วม

หลักในการพิจารณาลักษณะการมีส่วนร่วม ดังนี้

1. พิจารณาจากกิจกรรม (Activities) ดูที่ประเภทของกิจกรรมที่เข้าไปมีส่วนร่วม เช่น กิจกรรมทางการเมือง (การเลือกตั้ง การลงประชามติ) หรือการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการภาครัฐ เพื่อวัดระดับความเข้มข้นในการมีส่วนร่วมของประชาชน

2. พิจารณาจากระดับการบริหาร (Administrative Levels) แนวราบ (Horizontal) เป็นการร่วมมือระหว่างผู้ที่มีสถานะหรือตำแหน่งเท่าเทียมกัน มักเป็นไปอย่างหลวม ๆ ไม่เป็นทางการมากนัก และแนวดิ่ง (Vertical) เป็นการร่วมมือตามสายบังคับบัญชา ระหว่างหัวหน้ากับลูกน้อง มีระบบการตรวจสอบตามลำดับขั้น เพื่อควบคุมการทำงานให้โปร่งใสและเป็นไปตามเป้าหมาย (Huntington & Nelson, 1975)

ดังนั้นการมีส่วนร่วมจึงสามารถพิจารณาได้จาก “ทำอะไร” (กิจกรรม) และ “ทำกับใครหรือภายใต้โครงสร้างไหน” เป็นลักษณะการมีส่วนร่วมแนวราบหรือแนวดิ่ง

นอกจากนี้ ลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชน สามารถแบ่งออกเป็น 6 ระดับ คือ 1) การรับรู้ข่าวสาร (Public Information) ขั้นเริ่มต้นที่รัฐ เช่น โครงการต้องแจ้งรายละเอียดและผลกระทบให้ผู้มีส่วนได้เสียทราบก่อนเริ่มดำเนินการ 2) การปรึกษาหารือ (Public Consultation) เป็นการพูดคุยสองทางเพื่อรับฟังความคิดเห็นและข้อเสนอแนะ เพื่อใช้เป็นทางเลือกในการตัดสินใจ 3) การประชุมรับฟังความคิดเห็น (Public Meeting) โดยใช้เวทีสาธารณะ เช่น ประชุมชุมชน หรือประชุมวิชาการ ให้ผู้มีอำนาจและประชาชนสร้างความเข้าใจร่วมกัน 4) การประชาพิจารณ์ (Public Hearing) การจัดประชุมที่เป็นระบบ เปิดเผยข้อมูลรอบด้าน โดยมีคณะกรรมการและหลักเกณฑ์การพิจารณาที่ชัดเจนเป็นที่ยอมรับ 5) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making) ระดับสูงสุด คือการให้ประชาชนหรือตัวแทนเข้าไปมีอำนาจตัดสินใจในประเด็นปัญหานั้น ๆ โดยตรง และ 6) การใช้กลไกทางกฎหมาย การใช้สิทธิตามรัฐธรรมนูญเพื่อเรียกร้องความเป็นธรรมหรือปกป้องสิทธิประโยชน์ของตนเอง ทั้งในนามส่วนตัวหรือกลุ่มองค์กร (ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม และพรรณทิพย์ เพชรมาก, 2551)

จากลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชน 6 ระดับ สรุปได้ว่าระดับ 1-4 มักเป็นการมีส่วนร่วมเพื่อประกอบการตัดสินใจของรัฐ แต่ระดับ 5 คือการที่อำนาจเปลี่ยนไปอยู่ในมือประชาชน

ปัจจัยที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมการจัดการท่องเที่ยวชุมชน

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมของชุมชน มีดังนี้

1. ปัจจัยด้านการยภาพและชีวภาพ ได้แก่ สภาพภูมิอากาศ การเพาะปลูกพืช ความสัมพันธ์ระหว่างประชากรกับพื้นที่

2. ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ การเป็นเจ้าของกิจการ การจ้างงาน ลักษณะอาชีพ ระดับรายได้-รายจ่าย การพัฒนาอุตสาหกรรม การตลาด การขนส่งและปัจจัยพื้นฐาน

3. ปัจจัยทางด้านการเมือง ได้แก่ กระจายอำนาจ การแข่งขันของกลุ่มการเมือง หรือกลุ่มการเมืองแบบเดี่ยว ความเชื่อทางการเมือง การปรับตัวของประชาชน

4. ปัจจัยทางด้านสังคม ได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่ม รูปแบบขององค์กร รูปแบบของกิจกรรม พื้นฐานลักษณะของการรวมกลุ่ม

5. ปัจจัยทางด้านวัฒนธรรม ได้แก่ ความเชื่อ ค่านิยมทัศนคติ การปรับตัว ความร่วมมือ บทบาท ความแตกต่างทางเพศ ความแตกต่างทางการเมือง สังคม

6. ปัจจัยทางด้านประวัติความเป็นมา ได้แก่ การตั้งถิ่นฐาน การเป็นอาณานิคม ความสัมพันธ์กับผู้มีอำนาจทางการเมือง ความซับซ้อนของเทคโนโลยีประสบการณ์เดิมในการพัฒนาชนบท (John M. Cohen and Norman T. Uphoff, 1977)

สภาพปัญหาการมีส่วนร่วมการท่องเที่ยวโดยชุมชน

ปัญหาการมีส่วนร่วมในการท่องเที่ยวโดยชุมชนหลัก ๆ คือคนในท้องถิ่นขาดความรู้ความเข้าใจเรื่องการจัดการท่องเที่ยว การขาดผู้นำที่เข้มแข็ง การกระจายรายได้ไม่ทั่วถึง และความขัดแย้งจากการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตหรือวัฒนธรรมเดิม ส่งผลให้การพัฒนาไม่ต่อเนื่องและขาดการวางแผนระยะยาวที่ยั่งยืน สภาพปัญหาการมีส่วนร่วมการท่องเที่ยวโดยชุมชน สามารถสรุปได้ดังนี้

1. ปัญหาด้านความรู้และความเข้าใจ (Knowledge Gap) ชาวบ้านขาดองค์ความรู้เรื่องการจัดการท่องเที่ยว การตลาด และการบริการที่ได้มาตรฐาน ทำให้การบริหารจัดการไม่เป็นระบบ

2. ปัญหาการมีส่วนร่วมไม่ทั่วถึง (Limited Participation) การมีส่วนร่วมมักกระจุกตัวอยู่ในกลุ่มผู้นำชุมชนหรือผู้ได้รับประโยชน์โดยตรง ไม่ได้เกิดจากชุมชนทั้งกลุ่ม ทำให้การตัดสินใจไม่ได้สะท้อนเสียงของทุกคน

3. ปัญหาด้านผู้นำและการจัดการ (Leadership & Management) ขาดผู้นำที่เข้มแข็งและมีความต่อเนื่องในการขับเคลื่อนงาน รวมถึงขาดการจัดตั้งโครงสร้างองค์กรชุมชนที่ชัดเจน

4. ปัญหาการจัดการรายได้ (Income Distribution) รายได้จากการท่องเที่ยวไม่กระจายสู่ชุมชนอย่างทั่วถึง เกิดปัญหาการแย่งชิงผลประโยชน์หรือได้ประโยชน์ไม่คุ้มทุน

5. ปัญหาวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม (Culture & Environment) วิถีชีวิตท้องถิ่นถูกเปลี่ยนเป็นเชิงพาณิชย์มากเกินไป ขาดการอนุรักษ์ และปัญหาขยะหรือการบุกรุกทรัพยากรจากนักท่องเที่ยว

6. ปัญหาด้านการสนับสนุนจากภาครัฐ (Support) นโยบายและงบประมาณจากภายนอกไม่ต่อเนื่อง หรือไม่ตรงกับความต้องการจริงของชุมชน (ภารวี ขจรไพบูรณ์ และคณะ, 2565)

จากปัญหาดังกล่าว การมีส่วนร่วมการท่องเที่ยวโดยชุมชนต้องพบกับปัญหาที่สลับซับซ้อนและหลากหลาย การแก้ไขปัญหาในสถานการณ์ปัจจุบันมีความจำเป็นต้องใช้ศาสตร์ต่าง ๆ เข้ามาบูรณาการโดยประยุกต์ใช้แนวคิดและทฤษฎีที่หลากหลาย โดยเฉพาะการประยุกต์หลักพุทธธรรมชื่อว่าอิทธิบาท 4 ซึ่งเป็นหลักธรรมหนึ่งที่ไม่ล้าสมัยเข้ามาเป็นพลังฐานรากสู่การมีส่วนร่วมการท่องเที่ยวโดยชุมชนสู่ความยั่งยืน

การประยุกต์ใช้หลักอิทธิบาท 4 ในการมีส่วนร่วมการท่องเที่ยวโดยชุมชน

การนำหลักอิทธิบาท 4 (ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา) สามารถนำมาประยุกต์ใช้เป็นพลังฐานรากสู่การมีส่วนร่วมการท่องเที่ยวโดยชุมชนได้ดังนี้

1. หลักฉันทะ (ความพอใจ) ความรัก ความใคร่อยากของชุมชน ที่จะมีส่วนร่วมด้วยความรู้สึกเป็นเจ้าของ (Sense of Belonging) และตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากร วัฒนธรรมท้องถิ่น (ทุนวัฒนธรรม) ทำให้เกิดแรงจูงใจในการอนุรักษ์และการพัฒนาพื้นที่ สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินการของคนในชุมชนดังนี้

1.1 ชุมชนต้องมีความรัก ความหวงแหนในการเป็นเจ้าของ มีความภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตนเอง

1.2 ชุมชนต้องมีกระตือรือร้นอยากให้ท้องถิ่นตนเองได้รับการพัฒนา

1.3 ชุมชนต้องร่วมกันนำจุดเด่นของชุมชนมาเป็นจุดขายท่องเที่ยวโดยชุมชน

ดังนั้นการนำหลักฉันทะ มาประยุกต์ใช้เป็นพลังฐานรากสู่การมีส่วนร่วมการท่องเที่ยวโดยชุมชนด้วยการสร้างใจรักและเป้าหมายร่วม คนในชุมชนต้องมีความภูมิใจในรากเหง้าและ

ทรัพยากรของตนเองก่อน เมื่อมีความรักในท้องถิ่น การมีส่วนร่วมจะเกิดจากความสมัครใจ ไม่ใช่การบังคับ ส่งผลให้การต้อนรับนักท่องเที่ยวดูจริงใจและเป็นธรรมชาติ

2. หลักวิริยะ ความเพียรพยายาม ความมุ่งมั่นของชุมชน ความมุ่งมั่นในการเรียนรู้พัฒนาทักษะ และแก้ปัญหาในการทำงานร่วมกัน เช่น การฝึกอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่น การพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชน เพื่อให้การท่องเที่ยวเติบโตอย่างเข้มแข็ง สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินการของคนในชุมชน ดังนี้

2.1 ความมุ่งมั่นในการสืบค้นข้อมูล

2.2 วิเคราะห์จุดแข็งจุดอ่อน

2.3 ลงมือทำกิจกรรมท่องเที่ยวอย่างต่อเนื่อง ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรค เช่น การฝึกฝนเป็นมัคคุเทศก์ท้องถิ่นหรือการปรับปรุงที่พัก

ดังนั้น การนำหลักวิริยะ มาประยุกต์ใช้เป็นพลังฐานรากสู่การมีส่วนร่วมการท่องเที่ยวโดยชุมชน ด้วยการพัฒนาไม่หยุดยั้ง การท่องเที่ยวชุมชนมักเจออุปสรรคในช่วงเริ่มต้น เช่น รายได้ยังไม่ชัดเจนหรือขาดทักษะ การใช้ความเพียรช่วยให้คนในชุมชนร่วมกันฝ่าฟัน อดทนต่อการฝึกฝน เช่น ฝึกภาษา และรักษามาตรฐานการบริการให้ต่อเนื่อง

3. หลักจิตตะ ใส่ใจดูแลนักท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อม การมีความรับผิดชอบต่อบทบาทหน้าที่และการบริหารจัดการท่องเที่ยวอย่างต่อเนื่อง โดยคำนึงถึงผลกระทบเชิงสังคมและสิ่งแวดล้อม (ESG Tourism) ไม่เน้นแค่รายได้แต่ดูแลชุมชน สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินการของคนในชุมชน ดังนี้

3.1 ความรับผิดชอบต่อการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม

3.2 และใส่ใจให้บริการนักท่องเที่ยวด้วยไมตรีจิต มุ่งมั่นดูแลให้การท่องเที่ยวเกิดผลกระทบเชิงบวกต่อสังคมและวิถีชีวิตดั้งเดิม

ดังนั้น การนำหลักจิตตะ มาประยุกต์ใช้เป็นพลังฐานรากสู่การมีส่วนร่วมการท่องเที่ยวโดยชุมชนด้วยการรับผิดชอบต่อหน้าที่คือ การจดจ่อและใส่ใจในรายละเอียดของการจัดการท่องเที่ยว เช่น การดูแลความสะอาด ความปลอดภัย และการรักษาสิ่งแวดล้อม ชุมชนที่เอาใจใส่จะทำให้เกิดระบบบริหารจัดการที่เข้มแข็งและโปร่งใส

4. วิมังสา (ความไตร่ตรอง) มีความรอบคอบ ตรวจสอบในกระบวนการวางแผน การประเมินผล และการปรับปรุงกลไกการท่องเที่ยว โดยใช้ภูมิปัญญาและข้อมูลจริงจากพื้นที่เพื่อพัฒนาแนวทางการจัดการที่ยั่งยืน สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินการของคนในชุมชน ดังนี้

4.1 การร่วมกันทบทวน วิเคราะห์ผลการดำเนินงาน

4.2 ประเมินผลการท่องเที่ยว (Workshop) เพื่อนำข้อมูลมาวางแผนพัฒนาปรับปรุงกิจกรรมการท่องเที่ยวให้ยั่งยืน

ดังนั้น การนำหลักวิมังสา มาประยุกต์ใช้เป็นพลังฐานรากสู่การมีส่วนร่วมการท่องเที่ยวโดยชุมชน ด้วยการทบทวนและปรับปรุง การรู้จักนำคำติชมจากนักท่องเที่ยวหรือปัญหาที่พบมาวิเคราะห์ หาทางแก้ไข และพัฒนารูปแบบกิจกรรมใหม่ ๆ อยู่เสมอ เพื่อให้การท่องเที่ยวเท่าทันความเปลี่ยนแปลงและคงเอกลักษณ์ของชุมชนไว้ได้

สรุป

หลักอิทธิบาท 4 พลังฐานรากสู่การมีส่วนร่วมการท่องเที่ยวโดยชุมชน มีเป้าหมายการสร้างความยั่งยืนผ่านการพัฒนาคนและบริหารจัดการทรัพยากรในการสร้างความสมดุลทางเศรษฐกิจ สังคมและวิ่งแวดล้อมด้วยความพอใจ (ฉันทะ) ความเพียร (วิริยะ) ความใส่ใจ (จิตตะ) และความไตร่ตรอง (วิมังสา) นำไปสู่การท่องเที่ยวที่สร้างสมดุลเชิงเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมจากรากฐานภายในชุมชน การประยุกต์ใช้อิทธิบาท 4 เพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการท่องเที่ยวชุมชนอย่างยั่งยืน สามารถสรุปได้ดังนี้

1) ฉันทะ สร้างใจรักและเป้าหมายร่วมคนในชุมชนต้องมีความภูมิใจในรากเหง้าและทรัพยากรของตนเองก่อน เมื่อมีความรักในท้องถิ่น การมีส่วนร่วมจะเกิดจากความสมัครใจ ไม่ใช่การบังคับ ส่งผลให้การต้อนรับนักท่องเที่ยวดูจริงใจและเป็นธรรมชาติ 2) วิริยะ พัฒนาไม่หยุดยั้ง การท่องเที่ยวชุมชนมักเจออุปสรรคในช่วงเริ่มต้น เช่น รายได้ยังไม่ชัดเจนหรือขาดทักษะ การใช้ความเพียรช่วยให้คนในชุมชนร่วมกันฝ่าฟัน อดทนต่อการฝึกฝน เช่น ฝึกภาษา การจัดการโฮมสเตย์ และรักษามาตรฐานการบริการให้ต่อเนื่อง 3) จิตตะ รับผิดชอบต่อหน้าที่คือการจดจ่อและใส่ใจในรายละเอียดของการจัดการท่องเที่ยว เช่น การดูแลความสะอาด ความปลอดภัย และการรักษาสิ่งแวดล้อม ชุมชนที่ “เอาใจใส่” จะทำให้เกิดระบบบริหารจัดการที่เข้มแข็งและโปร่งใส 4) วิมังสา ทบทวนและปรับปรุงการรู้จักนำคำติชมจากนักท่องเที่ยวหรือปัญหาที่พบมาวิเคราะห์ หาทางแก้ไข และพัฒนารูปแบบกิจกรรมใหม่ ๆ อยู่เสมอ เพื่อให้การท่องเที่ยวเท่าทันความเปลี่ยนแปลงและคงเอกลักษณ์ของชุมชนไว้ได้

องค์ความรู้ใหม่

จากการศึกษาหลักอิทธิบาท 4 พลังฐานรากสู่การมีส่วนร่วมการท่องเที่ยวโดยชุมชน สามารถสังเคราะห์ผลการศึกษาเป็นองค์ความรู้ ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 องค์ความรู้ที่ได้จากการสังเคราะห์

ที่มา: ถาวร โคตรชัย

จากภาพพลังฐานรากสู่การมีส่วนร่วมการท่องเที่ยวโดยชุมชน มี 4 องค์ประกอบ ดังนี้

1) ฉันทะ สร้างใจรักภูมิใจในรากเหง้า มีส่วนร่วมด้วยความสมัครใจ 2) วิริยะ พัฒนาทักษะและมุ่งมั่นฝ่าฟันอุปสรรคโดยไม่หยุดยั้ง เพื่อยกระดับคุณภาพการบริการ 3) จิตตะ เอาใจใส่ และรับผิดชอบต่อหน้าที่ในการบริหารจัดการ ความสะอาด ความปลอดภัย และสิ่งแวดล้อม 4) วิมังสา ทบทวน ปรับปรุง และพัฒนาอย่างต่อเนื่อง โดยคงอัตลักษณ์ของชุมชนไว้

เมื่อชุมชนนำทั้ง 4 องค์ประกอบนี้ไปประยุกต์ใช้จะก่อให้เกิดพลังแห่งความร่วมมือ คนในชุมชนมีส่วนร่วม เกิดการจัดการท่องเที่ยวที่มีคุณภาพ นำไปสู่การท่องเที่ยวชุมชนที่ยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

เฉลียว บุรีภักดี และคณะ. (2545). *ชุดวิชาการวิจัยชุมชน ชุดการเรียนรู้ด้วยตนเอง.* หลักสูตรประกาศนียบัตรบัณฑิตการจัดการและประเมินโครงการ. นนทบุรี: เอส. อาร์. พริ้นติ้ง แมสโปรดักส์.

ชูวิทย์ ศิริเวชกุล.(2565). *แผนการปรับโครงสร้างอุตสาหกรรมท่องเที่ยวสู่ความสมดุลของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ระยะ 5 ปี (พ.ศ. 2566-2570)*, สืบค้น 25 กรกฎาคม 2569, จาก https://sscthailand.org/assets/mobileapp/stdjob/151515.pdf.

เดลินิวส์ ออนไลน์. (2567*). ททท. เร่งผลักดันท่องเที่ยวไทย ก้าวสู่จุดหมายปลายทางที่ยั่งยืนระดับโลก*, สืบค้น 25 กรกฎาคม 2569, จาก https://www.dailynews.co.th/news/3765431.

ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม และพรรณทิพย์ เพชรมาก. (2551). *การบริหารสังคม ศาสตร์แห่งศตวรรษเพื่อสังคมไทยและสังคมโลก.* กรุงเทพฯ: สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน.

ภารวี ขจรไพบูรณ์ และคณะ. (2565). ปัญหาการท่องเที่ยวโดยชุมชนและหน่วยงานของรัฐในจังหวัดชุมพร. *วารสารการบริหารปกครอง (Governance Journal),* 11(2), 107-108.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

เมตต์ เมตต์การุณ์จิต. (2553). *การบริหารจัดการศึกษาแบบมีส่วนร่วม: ประชาชนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและราชการ.* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: บุ๊คพอยท์.

สุนันทา จันทวารา. (2545). *การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวหาดคูเดื่ออำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี* (การค้นคว้าอิสระศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

Cohen, John M. & Uphoff. Norman T. (1977). *Rural Participation: Concepts and Measures for Project Design, Implementation and Evaluation*. In Rural Development Monograph No.2 The Rural Development Committee Center for International Studies, Cornell University, Janu January.

Cohen John M. & Uphoff. Norman T. (1980). *Participation's Place in Rural Development*. Seeking Clarity Through Specificity. World Development.

Huntington, S. & Nelson, S. (1975). *No easy choice: political participation in developing countries*. New York: Harvard University Press.

Putti. (1987). Work values and organizational commitment: A study in the Asian context. *Human Relations*, 4(2), 275-288.

United Nations (1981). *Yearbook of International Trade Statistics*. United Nations: UN Press.

William, E. (1976). Electoral Participation in a Low Stimulus Election. *Rural Development*. 4(1), 111–124.